

УДК 341.231.14-053.2/.6
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2023.21>

О. В. Краснікова
orcid.org/0000-0002-0078-8198
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри морського права
Національного університету «Одеська морська академія»

Д. В. Бодян
orcid.org/0009-0007-8677-4822
студент III курсу
Навчально-наукового інституту морського права та менеджменту
Національний університет «Одеська морська академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ

Протягом всього часу існування людини відбувалися збройні конфлікти, повстання, війни, свідками чого ми є і сьогодні. Технічний прогрес та еволюція сприяли винаходу безлічі нових способів та методів ведення бойових дій, що призвело до жорстокої реальності, в якій ми зараз живемо.

Особливу увагу привертає питання захисту цивільного населення, яке страждає від бойових дій в першу чергу, та зокрема дітей, як найуразливішої верстви населення. Разом із загальними правами, притаманними кожній особі від народження, існують й особливі права, що належать дітям та потребують особливого захисту не лише в мирний час, але й в надзвичайних умовах, а саме в режимі воєнного стану. В умовах збройних конфліктів діти та їх права захищаються нормами міжнародного гуманітарного та національного права, проте на практиці це не завжди так.

Отже, враховуючи те, що наша держава знаходиться в умовах війни, питання захисту прав дітей в цей період є не лише актуальним, але і набуває все більшого значення та потребує дослідження.

Проблеми захисту прав дітей, в тому числі і в умовах збройних конфліктів, досліджували безліч науковців, проте особливої актуальності надали сучасні збройні дії на території України. Питання, що розглянуте в дослідженні, вивчали О. С. Котуха, І. Е. Борисюк, М. В. Грушко та інші вчені. Але не було виявлено комплексного підходу до аналізу міжнародно-правового механізму захисту прав дітей у період війни. Сучасна ситуація збройного конфлікту в Україні дозволяє охарактеризувати та зробити висновки щодо складових елементів зазначеного механізму та проблем, що перешкоджають його функціонуванню.

Мета статті полягає у виявленні елементів, що утворюють міжнародно-правовий механізм захисту прав дітей в умовах сучасної війни в Україні.

Отже, війна – це акт людських відносин, що проявляється у насильницьких та збройних діях, спрямованих, найчастіше, на вчинення певних загарбницьких актів. В результаті таких дій порушуються норми національного та міжнародного права, зокрема стандарти прав людини та норми галузі «права людини у період збройного конфлікту» (або гуманітарного права). Адже в умовах мирного часу положення міжнародного гуманітарного права не застосовуються, проте в умовах війни – «активізуються».

Головним проявом війни є вчинення насильницьких актів проти населення, а саме: вбивства, поранення, каліцтва, що також залишають і психологічні травми у людини на подальше її життя. Діти є об'єктом систематичного негативного впливу протягом всього часу кризових ситуацій, особливо таких, як збройні конфлікти. Як приклад слід пригадати, що в період Другої світової війни, коли були кроваві військові зіткнення, які забрали життя великої кількості людей та залишили страшний слід в історії людства, до Німеччини у межах реалізації проекту «Лебенсборн» було депортовано близько 250 тисяч дітей з усієї Європи, серед яких від 3 до 50 тисяч – з території СРСР [1].

Дитина – це істота, яка в силу своїх можливостей не здатна розуміти всієї жорстокості людських дій, від чого страждає ще більше, та особливо в умовах війни. В світі мільйони дітей пов'язані прямо або опосередковано із воєнними діями. Наприклад, тільки в нашій державі в період ведення повномасштабної війни, за інформацією Офісу Генерального прокурора України, загинуло 510 дітей, а отримало поранення – більше тисячі [2]. Однак, якщо врахувати, що війна триває ще з 2014 року, ця цифра буде більшою в декілька разів.

В свою чергу це свідчить про жахливі наслідки для дітей. Тут слід згадати висновок, до якого дійшов експерт Генерального секретаря ООН у 1996 році, де було зазначено, що одні діти

стають жертвами агресії проти цивільного населення, а інші гинуть в результаті цілеспрямованого геноциду та страждають від наслідків сексуального насильства або численних позбавлень, пов'язаних зі збройним конфліктом. В результаті цього потерпає психосоціальне здоров'я, тому діти не можуть нормально прожити своє подальше життя, реалізувати свої плани на майбутнє тощо [3]. Отже, діти, які безпосередньо постраждали від війни, потребують захисту держави.

Ефективність захисту будь-яких прав залежить від ефективності функціонування механізму, який створюється за для цього за допомогою нормативних актів. Отже, конвенційні та договірні норми, зокрема стандарти прав дитини, є першим елементом міжнародного механізму захисту прав дітей.

Перед тим як визначити стандарти захисту прав дітей, слід вказати, що існують деякі проблеми щодо реалізації забезпечення безпеки останніх, оскільки права дитини є невід'ємною частиною прав людини та в деяких державах прямо не реалізуються. Серед загроз безпеці дітей, як вказує Котуха О.С., виникають випадки, коли вони «...стають жертвами кіднепінгу, незаконного вербування в армію, стають інвалідами і піддаються численним формам експлуатації» [4, с. 243]. Слід зазначити ще одну проблему у реалізації захисту прав дітей, а саме: відсутність відповідного законодавства, яке б повною мірою забезпечило достатній обсяг такого захисту в умовах саме збройних конфліктів.

Частково можна погодитися з думкою Борисюк І.Е., що міжнародно-нормативний механізм захисту прав дітей, це «...сукупність міжнародно-правових норм, які регулюють співробітництво держав у забезпеченні захисту прав дітей» [5, с. 8]. Адже, це не тільки сукупність норм. Це окремий інститут міжнародного права, що проявляється у взаємоузгоджених діях держав та міжнародних організацій задля реалізації захисту прав дитини та створення особливих механізмів здійснення контролю за дотриманням цих прав від фактичних та можливих порушень.

Для забезпечення захисту прав дітей, в тому числі в умовах війни, в міжнародному праві існують окремі нормативно-правові акти, положення яких спрямовані на визначення статусу дитини та умов її існування в збройних конфліктах. Дотримання цих положень будемо аналізувати на основі подій, що відбуваються на території України під час сучасної повномасштабної війни.

Отже, серед базових документів, які діють саме в мирний час, проте не зачіпають питання захисту дітей в умовах збройних конфліктів, є Загальна декларація прав людини, прийнята 10 грудня 1948 року. Це універсальний міжна-

родний документ у сфері прав людини, положення якого передбачають права, що безпосередньо стосуються і дітей (напр., ч. 2 ст. 25 та ст. 26) [6]. Прийняття Декларації стало поштовхом щодо подальшого прийняття та підписання інших документів задля забезпечення рівних прав серед всіх дітей.

Наступним важливим документом слід назвати Декларацію прав дитини, 1959 року, яка мала вирішальне значення та закріпила основні принципи щодо прав дитини. Зокрема в ній визначено: дитині повинні надаватися всі засоби, що дадуть їй змогу забезпечити її нормальний матеріальний і духовний розвиток; дитина повинна бути серед тих, хто першими отримують захист і допомогу; дитині забезпечується надання освіти та піклування тощо [7]. Пізніше, у 1974 році, було прийнято Декларацію про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах та у період збройних конфліктів, та Декларацію про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо у разі передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному та міжнародному рівнях, 1986 році. Все ці акти є складовими в механізмі, що забезпечує захист та дотримання прав дітей у міжнародному та національному праві.

Говорячи про міжнародне гуманітарне право, яке є регулятором питань прав людини в умовах збройних конфліктів, в тому числі і прав дитини, слід згадати одну з чотирьох Женевських конвенцій, а саме Конвенцію про захист цивільного населення під час війни, 1949 року (далі – Конвенція 1949 р.) та два Додаткових протоколи I та II, обидва від 1977 року. Так, в п. 1 ст. 77 Протоколу I бачимо прояв принципу особливого захисту дітей в умовах збройних конфліктів: «Діти користуються особливою повагою, і їм забезпечується захист від будь-якого роду непристойних посягань. Сторони, що перебувають у конфлікті, забезпечують захист і допомогу, які їм потрібні...» [8]. Треба вказати, що «захист і допомога» прямо не передбачено Конвенцією 1949 року, проте аналогічним шляхом включено і до Протоколу II (п. 3 ст. 4): «Дітям забезпечується необхідне піклування та допомога...» [9].

Однак, незважаючи на закріплені правила, росія – держава-агресор, цинічно їх порушує, зокрема норми Конвенції 1949 року. Статтею 17 названого міжнародного акту передбачено право на евакуацію з обложених або оточених зон, яке мають серед інших перелічених у статті осіб і діти [10]. Проте росія неодноразово демонструвала недодержання домовленостей щодо «зелених коридорів». Яскравим прикладом злісного недотримання міжнародних норм може слугувати ракетний обстріл залізничного вокзалу в Краматорську 8 квітня 2022 року, внаслідок

якого були поранені і загинули мирні жителі, серед яких були і діти [11]. Також слід вказати й на ст. 55 аналізованого документу, недотримання положень якого проявляється у створенні умов нестачі продовольства, що призвело до голодування тих людей, які залишаються на окупованій українській території. Це підтверджується доповіддю Генерального Секретаря ООН щодо ситуації з правами дітей у збройних конфліктах за 2022 рік: «Організація Об'єднаних Націй підтвердила 10 випадків відмови в гуманітарному доступі, приписуваних російським збройним силам. Інциденти були пов'язані з відмовою у доступі для перетину лінії фронту з метою доставки гуманітарної допомоги (8 випадків) і нападами на пункти розподілу допомоги (2 випадки)» [12].

Недотримується росія й норм Протоколу I через застосування нею заборонених методів та засобів ведення війни. Зокрема рф застосовує зброю, використання якої з точки зору міжнародного права є недопустимим, тим більше щодо дітей. Тим самим порушується право на життя останніх, що також підтверджується доповіддю Генсекретаря ООН: «...більшість жертв серед дітей було спричинено застосуванням зброї вибухової дії з широким радіусом ураження (1206 випадків) та вибухонебезпечних боєприпасів (64 випадки)» [12].

Інший фундаментальний документ у сфері прав дитини – Конвенція ООН про права дитини, 1989 року, яка ратифікована майже всіма державами, що надає їй обов'язкового характеру. Проте, ми фактично є свідками недотримання положень цього документу. Зокрема, військовими держави-агресора було здійснено безліч жахливих злочинів: проти права дитини на користування послугами системи охорони здоров'я (ст. 24) – доказом цього злочину є бомбардування полового будинку у Маріуполі; проти права дитини на освіту (ст. 28) – «...було підтверджено...випадки нападу на школи (461 випадок) і на лікарні (290 випадків), включно з нападами на осіб, які користуються захистом, у зв'язку зі школами та/або лікарнями...» [12]; проти відпочинку і дозвілля дитини (ст. 31); проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей (ст. 34) – «...було підтверджено випадки зґвалтування (1 випадок) і сексуального насильства в інших формах (2 випадки) щодо трьох дівчаток віком від 4 до 17 років у Київській області (2 випадки) і Чернігівській області (1 випадок), які приписують російським збройним силам» [12].

Важливо буде додати те, що у 2000 році було прийнято два документи про права дітей: Факультативний протокол щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії та Факультативний протокол до Конвенції про права

дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (далі – Протокол 2000). Проте, в нашому дослідженні вагоме значення буде мати саме другий документ. Отже, положеннями Протоколу 2000 передбачено недопустимість участі у військових діях осіб, що не досягли 18-річного віку; підвищення мінімального віку добровільного призову осіб до їхніх національних збройних сил; заборону вербування або використання у військових діях осіб, що не досягли такого віку тощо [13]. Однак, у звіті Харківського інституту соціальних досліджень були оприлюднені випадки, коли окупаційна влада «ЛНР» проводить мобілізацію неповнолітніх або використовує останніх для зняття «патріотичних» роликів [14] що є яскравим прикладом злочинного зневажання норм міжнародного права.

Говорячи про інші важливі документи, слід додати такі, як: Конвенція Міжнародної організації праці № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці, 1999 року, в якій передбачено, що примусове чи обов'язкове використання дітей, а саме вербування для участі у збройних конфліктах, є однією із найгірших форм дитячої праці [15]; Римський статут Міжнародного кримінального суду, 1998 року, яким передбачено кваліфікацію окремих діянь проти дітей як військових злочинів (наприклад, набір та вербування дітей, що не досягли 15-річного віку, навмисні напади на цивільні об'єкти, що не є військовими цілями тощо) [16]; 17 резолюцій Ради Безпеки ООН, прийнятих, починаючи з 1999 року, щодо участі дітей у військових конфліктах, зокрема щодо їх захисту та реабілітації; Паризьке зобов'язання щодо захисту дітей від незаконного вербування або використання збройними силами або збройними угрупованнями, 2007 року та Паризькі принципи і керівні вказівки щодо дітей, пов'язаних зі збройними силами або озброєними угрупованнями.

Окремі міжнародні інституції, що функціонують у міжнародному правовому полі, складають організаційний елемент механізму захисту прав дітей. У грудні 1946 року Генеральною Асамблеєю ООН був створений Міжнародний дитячий надзвичайний фонд допомоги дітям при ООН (ЮНІСЕФ), завданням якого визначалось забезпечення допомоги дітям у зруйнованій після війни Європі. Проте з плином часу ГенАсамблея ООН перетворила функціонування фонду на постійну основу та змінила назву на Дитячий Фонд ООН. Завданням названого органу на теперішній день є гарантування допомоги щодо підвищення рівня якості життя дітей у світі.

Слід виділили й іншу інституцію, таку як омбудсмени (уповноважені) з прав дитини, які уповноважені на: «реагування на конкретні

порушення прав дитини; проведення досліджень у галузі забезпечення прав і інтересів дітей; поширення інформації про міжнародні стандарти прав дітей серед дорослих і серед неповнолітніх; виявлення думки дітей щодо їх найважливіших прав і інтересів» [17, с. 84].

Отже, дитина – це особа, яка є частиною цивільного населення та володіє правами, що притаманні лише їй. Права дитини – це спеціально передбачені можливості особи для забезпечення її існування та досягнення зрілості. Однак, в умовах війни та збройних конфліктів досить часто спостерігаються серйозні порушення зазначених прав, яким потрібно запобігати.

Наявність міжнародно-правових стандартів захисту прав дітей не є тотожним ефективному їх використанню. Тому, можемо дійти до думки, що незважаючи на встановлені правила забезпечення безпеки та прав дітей, непоодинокими є випадки їх недотримання та порушення. Відповідно, міжнародний механізм охорони та захисту не є сталою категорією, він постійно потребує переосмислення та вдосконалення з метою більш ефективного захисту прав дитини, задля виявлення нових методів їх захисту та недопущення нових порушень.

Відповідно, необхідною умовою для формування справедливого суспільства є забезпечення правового захисту прав дитини в умовах війни. Оскільки лише спрямована міжнародна співпраця та узгодження міжнародно-правових стандартів та національних норм зумовить здійснення достатнього та необхідного захисту прав не лише дітей, проте і людства в цілому.

Література

1. «Фабрика дітей Гімmlера». Як нацисти викрадали неповнолітніх з окупованих територій. 02.01.2023. *Local History : мультимедійна онлайн-платформа про минуле та сучасне України*. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/fabrika-ditei-gimmlera-iak-natsisti-vikradali-nepovnolitnikh-z-okupovanih-teritorii/>
2. Росіяни вбили в Україні 510 дітей. 14.11.2023. *Укрінформ : мультимедійна платформа іномовлення України*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubricato/3786584-rosiani-vbili-v-ukraini-510-ditej.html>
3. Impact of armed conflict on children: note / by the Secretary-General. A/51/251 106 Promotion and protection of the rights of children. *HIGHTS OF CHILD*. New York: UN, 26 Aug. 1996. 96 p. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/223213>
4. Котуха О.С. До питання міжнародно-правового захисту прав дитини під час збройних конфліктів. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2019. № 8. С. 240-247. <https://doi.org/10.36477/2616-7611-2019-08-27>
5. Борисюк І.Е. Еволюція міжнародного нормативного механізму захисту прав дитини. *Juris Europensis Scientia*. 2021. № 2. С. 7-12. <https://doi.org/10.32837/chern.v0i2.194>
6. Загальна декларація прав людини: Прийнята резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від

10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

7. Декларація прав дитини: Прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text

8. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

9. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text

10. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

11. Систематичне порушення норм міжнародного права. Як РФ застосовує касетні боеприпаси проти мирного населення. Офіс Генерального прокурора 04.08.2023. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/sistematicne-porusennya-norm-miznarodnogo-prava-yak-rf-zastosovuje-kasetni-bojepripasi-proti-mirnogonaselennya>

12. Children and armed conflict. Report of the Secretary-General. A/77/895-S/2023/363. Promotion and protection of the rights of children: promotion and protection of the rights of children. New York: UN, 5 June 2023. 48 p. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N23/144/96/PDF/N2314496.pdf?OpenElement>

13. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах: Протокол ООН від 01 січня 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text

14. БФ «Голоси дітей». ГО «Харківський інститут соціальних досліджень». Діти і війна в Україні 24.04.-24.05.2022. URL: <https://khisr.kharkov.ua/wp-content/uploads/2022/05/Sytuatyvnyy-zvit-3-misiats-1-1.pdf>

15. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці : Конвенція МОП від 17 червня 1999 року № 182. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#Text

16. Римський статут міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

17. Грушко М.В. Міжнародно-правовий захист прав дітей : *Конгрес міжнародного та європейського права* : мат. міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 19 квіт. 2019 р.). МОН України, Нац ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса : Фенікс, 2019. С. 80-86.

Анотація

Краснікова О. В., Бодян Д. В. Міжнародно-правовий механізм захисту прав дітей в умовах війни. – Стаття.

У статті досліджено елементи міжнародного механізму захисту прав дітей та проблеми його функціонування в умовах сучасної війни в Україні. Визначено, що війна являє собою насильницькі та збройні дії, від яких страждає цивільне населення. Будучи найуразливішою верствою населення, діти зазнають систематичного негативного впливу саме у періоди збройних конфліктів.

З'ясовано, що конвенційні та договірні норми, зокрема стандарти прав дитини, є першим елементом

міжнародного механізму захисту прав дітей. Досліджено окремі міжнародні договори, положення яких спрямовані на визначення умов існування дітей в умовах війни, такі як: Декларація прав дитини, 1959 року; Декларація про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах та у період збройних конфліктів, 1986 року; Паризьке зобов'язання щодо захисту дітей від незаконного вербування або використання збройними силами або збройними угрупованнями та Паризькі принципи і керівні вказівки щодо дітей, пов'язаних зі збройними силами або озброєними угрупованнями, обидва 2007 року.

У дослідженні обґрунтовано важливість дотримання положень Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, 1949 року та двох Додаткових протоколів до неї, 1977 року, а також наведено приклади недотримання їх норм в умовах сучасної війни в Україні з проєкцією на права дитини. Наприклад, порушення права на евакуацію, створення умов нестачі продовольства, що призводить до голодування людей з окупованих територій тощо. Окреслені злочинні порушення російськими військовими конвенційних норм, зокрема Конвенції ООН про права дитини, 1989 року, а саме недотримання права на освіту, відпочинок і дозвілля, статевої свободи та статевої недоторканості дітей тощо.

Визначено, що окремі міжнародні інституції, що функціонують у міжнародному правовому полі, складають організаційний елемент механізму захисту прав дітей. Зокрема, розкриті сфери функціонування Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) та акцентована увага на діяльності омбудсменів (уповноважених) з прав дитини.

Висновком стає те, що механізм охорони та захисту прав дитини не є сталою категорією, він постійно потребує переосмислення та вдосконалення з метою більш ефективного захисту прав дитини, задля виявлення нових методів їх захисту та недопущення нових порушень.

Ключові слова: права дитини, війна, збройні конфлікти, стандарти захисту прав дітей, міжнародний злочин.

Summary

Krasnikova O. V., Bodyan D. V. International legal mechanism for the protection of children's rights in times of war. – Article.

The article examines the elements of the international mechanism for the protection of children's rights and the problems of its functioning in the context of the current

war in Ukraine. It is determined that war is a violent and armed action that affects the civilian population. Being the most vulnerable segment of the population, children are systematically negatively affected in times of armed conflict.

It is established that conventional and treaty norms, in particular, child rights standards, are the first element of the international mechanism for the protection of children's rights. The author examines some international treaties whose provisions are aimed at determining the conditions of existence of children in war, such as: The Declaration of the Rights of the Child, 1959; the Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency and Armed Conflict, 1986; the Paris Commitment to protect children from unlawful recruitment or use by armed forces or armed groups and the Paris Principles and Guidelines for Children Associated with Armed Forces or Armed Groups, both of 2007.

The study substantiates the importance of compliance with the provisions of the Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, 1949, and its two Additional Protocols, 1977, and provides examples of non-compliance with their provisions in the context of the current war in Ukraine with a projection on the rights of the child. For example, violation of the right to evacuation, creation of conditions of food shortages that lead to starvation of people from the occupied territories, etc. The article outlines criminal violations by the Russian military of conventional norms, in particular the 1989 UN Convention on the Rights of the Child, namely, non-compliance with the right to education, rest and leisure, sexual freedom and sexual inviolability of children, etc.

It is determined that certain international institutions operating in the international legal field constitute an organisational element of the mechanism for protection of children's rights. In particular, the author reveals the areas of functioning of the United Nations Children's Fund (UNICEF) and focuses on the activities of ombudspersons (commissioners) for children's rights.

The conclusion is that the mechanism for the protection and defence of children's rights is not a stable category, it constantly needs to be rethought and improved in order to more effectively protect children's rights, to identify new methods of protection and to prevent new violations.

Key words: children rights, war, armed conflicts, standards for the protection of children's rights, international crime.